

סוגיה ג: מקור החיוב להתענות בחמישה עיניים

רקע

הגמ' מביאה מקורות מפסוקים לחמשת האיסורים המובאים במשנה. נשאלת השאלה האם חמשת העיניים אסורים מהתורה, או שהלימוד אסמכא בעלמא, ורחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה אסורים רק מדרבנן.

מקורות

- א. עד:-עז: "ת"ר תענו את נפשותיכם... א"ל התם שעניה מביאות אחרות"
- ב. ר"ף א-א: באלפס, "יום הכפורים אסור באכילה... ואם תקח מצרות"; ר"ן ד"ה רחיצה
- ג. תוס' ישנים עו. ד"ה הני רא"ש סי' א
- ספר המצוות לרמב"ם עשה קסד
- רמב"ם הל' שביתת עשור פ"א הל' ד-ה

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קסד

והמצוה הקס"ד היא שצונו להתענות בעשרי מתשרי והוא אמרו יתעלה תענו את נפשותיכם ובא הפירוש בספרא [אחרי מות פ"ז] תענו את נפשותיכם ענוי שהוא אבוד נפש ואי זה אכילה ושתיה. וכן באה הקבלה [יומא עג: וספרא דלקמן] שהוא אסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה. ושהשביטה מחויבת מאלו הפעולות כלם מאמרו בו [ויקרא כג] שבת שבתון הוא לכם ועניתם את נפשותיכם כאילו הוא יאמר שחובה בו השביטה המיוחדת במלאכות והמעשים והשביתה המיוחדת במזון הגוף וקיומו ולכן אמר שבת שבתון. ולשון ספרא [אחרי מות פ"ח, אמור פי"ד] מניין שיום הכיפורים אסור ברחיצה ובסיכה ובתשמיש המטה תלמוד לומר שבת שבתון שבות. כלומר השביתה מאלו כולם עד שיגיע הענוי.

הסבר הסוגיה

"הני חמשה ענויין כנגד מי אמר רב חסדא כנגד ה' ענויין שבתורה". [גמ' עו.]

הגמ' מביאה שלושה מקורות מן התורה להגדרת מצות עינוי ביום הכיפורים:
 א. "מניין ליום הכיפורים שאסור ברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ובתשמיש המטה תלמוד לומר 'שבתון' שבות" [גמ' עד:]. אכילה ושתיה הם עינוי לנפש, ומקורם מהפסוק "ועניתם את נפשותיכם". התוספת: "שבת שבתון היא לכם ועניתם את נפשותיכם" [ויקרא טז, לא] באה ללמד שיש מצוה לשבות ביום הכיפורים מרחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המטה.

ב. חמשת האיסורים ביום הכיפורים הם כנגד ה' עינויים שבתורה – כנגד חמש פעמים שכתובה בתורה המצוה לענות נפש ביום הכיפורים.

ג. מצאנו במקרא שאכילה ושתייה, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה נקראו עינוי, ולכן הפסוק "ועניתם את נפשותיכם" מתייחס לחמשה עינויים אלו.

בין שלושת המקורות הללו יש גם הבדלים פרשניים וגם הבדלים הלכתיים. לפי המקור הראשון, פירוש הפסוק "ועניתם את נפשותיכם", להתענות עינוי לנפש, שפירושו להתענות באכילה ובשתייה. כשהתורה [ויקרא כג, כט] כותבת "כל נפש אשר לא תענה בעצם היום הזה ונכרתה מעמיה" – משמעות הכתוב שנפש שאוכלת או שותה ביום הכיפורים חייבת כרת. שאר העינויים אינם כתובים בפירוש בפסוק, אלא מתרבים מ"שבת שבתון", ולכן אין בהם כרת. החסרון בלימוד זה, שאין לנו מקור לכלול ב"שבת שבתון" איסור רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה.

לפי המקור השלישי פירוש הפסוק "ועניתם את נפשותיכם", להתענות בכל חמשת העינויים, שהם ורק הם נקראים עינויים.

לפי המקור השלישי, בדין "ועניתם את נפשותיכם" יכול להכלל כל דבר הגורם צער, אפילו "היכא שיתבי בשמשא וחמים ליה לא נימא ליה קום תוב בטולא", אבל התורה קבעה שמתוך הרשימה של עינויים הגורמים לאדם צער יש לבחור רק את חמשת העינויים המרכזיים [דבר דומה מצאנו לגבי ל"ט מלאכות בשבת. עיין שבת מט:].

המסקנה ההלכתית העולה מהמקור השני והשלישי, שיש חיוב כרת על כל חמשת העינויים. אם הפסוק "ועניתם את נפשותיכם" מתייחס לכל חמשת העינויים, לא ניתן לחלק בין אכילה ושתייה לשאר העינויים.

ניתן לחבר את המקורות, ולפרש על פי המקור הראשון שהפסוק "ועניתם את נפשותיכם" מתייחס רק לאכילה ושתייה שהם עינוי לנפש. מהפסוק "שבת שבתון" לומדים שיש לרבות עינויים נוספים, ומשני המקורות האחרים לומדים מהם העינויים הנכללים ב"שבת שבתון". כמו כן, ניתן לומר שהמקורות השונים הם אסמכתא בעלמא.

הראשונים נחלקו בדין זה. תוס' ישנים [עו. ד"ה הני] סובר שארבעת העינויים פרט לאכילה ושתייה מדרבנן, הרמב"ם [הל' שביית עשור פ"א הל' ד-ה] סובר שכל העינויים מהתורה. תוס' ישנים מוכיח את שיטתו מהלשון "הני חמשה ענויין כנגד מי", שאם היו אסורים מהתורה, הגמ' היתה צריכה לומר "מנא הני מילי". גם הלימוד מ"שבתון" מוכיח לדעת תוס' ישנים, שאין כאן לימוד גמור, אלא אסמכתא בעלמא. הרמב"ם סובר שהלימוד מ"שבתון" הוא לימוד גמור, אבל גם הוא מודה ששאר הלימודים הם אסמכתא, והגדרת העינויים הנכללים ב"שבתון" נלמדה מפי השמועה.

הראשונים הסוברים שארבעת העינויים אסורים מדרבנן, מוכיחים את שיטתם מקולות שונות שמצאנו בארבעת העינויים. במסגרת לימוד דיני ארבעת העינויים נחזור ונעסוק בשאלה זו.

סיכום

אכילה ושתייה אסורים מהתורה ביום הכיפורים, ועונשם כרת. הגמ' מביאה שלושה מקורות לאיסור רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה:
א. "שבתון". ב. כנגד חמשה עיניים שבתורה. ג. מצאנו במקרא שדברים אלו נקראו עיני.

הרמב"ם לומד מ"שבתון", ולדעתו עיניים אלו אסורים מהתורה. תוס' ישנים סובר שעיניים אלו אסורים מדרבנן, ומקורות הגמ' הם אסמכתא בעלמא.